

Адабиётшунос олим Козокбой Йўлдошев билан бахс

Алишер Назар: Одамият жаннатдан кувилгандан бери ўзининг мохиятини ахтаради. Бу изланиш эса унга хаёт, завку шавк, ва халоват беради. Инсон ўзини англаш йўлида кўп шарафли йўлларни босиб ўтди. Замон тили билан айтганда юксак таракдиётга, цивилизацияга эришди. Лекин... биласизми, инсоният муаммоларининг кўлами хечам ўзгаргани йўк. Аксинча, бу муаммолар асрдан-асрга улканлашиб, боши берк кўчага кириб бормокда. Келинг, кичгинагина бир мисол келтирамиз: тасаввур килинг, зарурат бўлса бугун экранда танамизнинг хар бир хужайрасини кузатиш, унинг устида тажриба ўтказиш ва хатто харакатланишини таъминлаш имкони бор. Лекин шу аппаратларга яраша касаллигимиз хам бор-да! Муаммо хамон ўша: хасталикдан кутулиш! Инсоннинг муаммосини хал этолмаган "кулайлик" кандай килиб тараккиёт бўлади? Менинг назаримда, инсоният асли тараккиётдан куйига караб харакатланаётгандек.

Шу маънода айтадиган бўлсак, инсониятнинг бадий тафаккур тарзи хам асрдан-асрга саёзлашиб, гариблашиб, сийкалашиб бораётгандек. Ахир буюк Навоий СЎЗининг кудратини беш асрдан бери шарх киламиз. Хазратнинг сўзи ўнлаб, юзлаб адабиётчиларни профессор килди. Лекин начора, бошка Навоий тугилмади.

Минг ваҳки, бадий тафаккурнинг саёзлашиши азалий ўзанларни хам ўзга томонларга буриб юбормокда. Аслида юксак хаёлот махсули адабиёт - инсоннинг хакир дунё ташвишларидан, шафкатсиз хаёт синовларидан ўтишида энг якин кўмакчи, сирдош ва маслахатчидир. Бирок, XXI асрга келиб, том маънода адабиёт хам "ер"га тушди. Тирикчилик манбаига, турмуш дастёрига, гоёвий куролга ва хакозоларга айланиб бормокда.

Козокбой ака, бу тарзда адабиётнинг саёзлашишида адабий танкидчиликнинг хиссаси катта десам муболага килмайманми? Чунки адабий танкидсиз адабиёт ривожланмайди. Адабий танкидчи, адабий яратувчи хамдир.

Козокбой Йўлдошев: Жавобни охирги икки гапингизга тўла кўшилишимни айтишдан бошлаганим маъкулга ўхшайди. Аслида-ку, юкоридаги даъволарингизда анча ошириб юбораётганингизни ўзингиз хам билиб турибсиз. Сухбат сал кескинрок бўлиши учун шундай журналистик усул кўллаяпсиз, шекилли. Илмий тараккиётнинг жуда шитоб билан бораётгани одам умрининг узайишида, бевакт ўлимнинг камайишида, бир одамнинг ўз умри давомида жуда кўп ишлар килиб қолиш имконияти ошиб бораётганида кўриб-билиб турибмиз. Эхтимол, инсон маънавияти борасида таназзул кечаётгани хакида гапирилса, жўялидир.

Энди салкам олти асрдан буён бошка Навоий тугилмаганига келсак, бошка Навоий хеч қачон тугилмайди. Бунинг кераги хам йўқдир. Зеро, чин санъат ва чинакам санъаткор бетакрорлиги билан кадрлидир. Бобур хам, сиз биладиган Машраб хам, Гафур Гулом хам, Абдулла Ориф хам хеч қачон кайтарилмайди. Сизнинг бадий тафаккур саёзлашиб бораётгани борасидаги хавотирингизга хам кўшилиш жуда кийин. Негаки, хазрат Навоий Алишер Навоийни ўкимаи ижод килган бўлса, ундан кейингилар Навоий бадииятидан бахра олиб улгайишяпти. Бунинг устига, хозирда очун кичрайиб, ахборот олиш осонлашиб, ўзга элларнинг бадий тафаккуридан хам бахраманд бўлинмокда. Бу хол,

сўзсиз, бадий тафаккур теранлашувига хизмат килади.

Сизнинг адабиёт тўгрисидаги "...инсоннинг ...энг якин кўмакчи, сирдоши" деган фикрингизга тўла кўшиламан, лекин "маслахатчи"лиги борасида шубхам бор. Асл адабиёт, менимча, маслахат бермайди, йўл кўрсатмайди. У кўнгилни излайди, уни тафтиш килади, кўнгил холатларини билдиради. Шу йўл билан ўқирман кўнглига ҳам таъсир кўрсатади. Кўполрок килиб айтгудек бўлсак, одам тирикчилиги учун адабиёт мутлако кераксиз ходиса. Аммо шундай кераксиз нарсаки, усиз одам тўла маънода одам бўлолмайди. Инсон тирикчилиги учун бевосита керак бўлмаган нарсаларга интигани сари одамлашиб бораверади. Озикланиш, чанковни босиш, ухлаш, кўпайиш учун кўшилиш каби тирикчиликка керак нарсани хайвон ҳам килади. Одам ана шулардан бошка юксакрок нарсаларга эhtiёж сезганда, таннинг эмас, кўнгилнинг, рухнинг талабларини кондириш заруратини туйганда, гўзалликка интилиш махсули ўларок адабиёт керак бўлади. Шукурки, хозир ҳам одамларда шунга интилиш сезилади. Хаёт яхшиланавергани сари бу интилиши кучаяверади деб ўйлайман.

Адабиётнинг ўз кўкидан ерга тушиб, "тирикчилик манбаига, турмуш дастёрига, гоёвий куролга" айланиб бораётгани борасидаги хавотирингизда, афсуски, жон бор. Оламдаги барча нарсанинг икки жихати бўлгани каби адабиёт ҳам бундан мустасно эмас. Одамзод ҳамма нарсани ўзига хизмат килдиргиси келади. Лекин бу муаммони ҳам бўрттириб юбормаган маъкул. Хозирги кунда ҳам гўзал бадий асарлар кўплаб яратилаётганини ўзингиз биласиз.

Энди адабиётнинг саёзлашувига адабий танкид сабабчи деганга ўхшашрок фикрингизга келсак, унга кўшилмаслигимни айтай. Адабиёт саёзлашаётгани йўк, аксинча, теранлашмокда. Олдинлари асарларда кўпрок кахрамонларнинг бошидан ўтган воқеалар тасвирланса, эндиликда одамнинг рухий тўлганишлари, кўнгил кечинмалари, сония сайин ўзгариб турадиган сезимлари ҳам кўрсатилаётирки, уни саёзлашиш деб бўлмайди. Лекин адабий танкид - синчилик кўнгилдагидай таъсир кучига эга бўлмаётгани бор гап. Ўзбек синчилиги ўзбек адабиётининг олдида боролмаяпти, хатто, ёнма-ён ҳам кетолмаяпти, ортидан бораётир. Аммо бадий адабиётга етиб олай деб жуда халлослаб югураётгани ҳам йўк. Чунки кечим ўз холига ташлаб кўйилган. Йўналтириш, рағбат йўк даражада.

Бундан кейин бу ахвол янада огирлашса керак деб ўйлайман. Чунки келажакда синчиликка тайёрланиши зарур бўлган аспирантлар сони ўта кискартириб юборилди. Илмий даража учун ёкланадиган диссертациялар йўлига шундай тўсиклар кўйилганки, кўпчилик истеъдодларнинг уларни бартараф этишга кучи етмай қоляпти.

Алишер Назар: Козокбой ака, мен цивилизацияни ёки унинг оламшумул имкониятларини рад этмокчи эмасман. Айтмокчи бўлганим: биз махлиё бўлаётган бу тараккиёт инсоният муаммоси кўламини камайтирмади, кўпайтирди, холос. Хазрат Навоийнинг кайта тугилмаслигини эса ҳамма яхши билади. Аммо бу улуг зотдек сўз санъаткорлари яна пайдо бўлса, бу адабиётимизга "огирлик" килмайди. Буни орзу килиш ва бу истакнинг амалга ошмаётганидан ўкиниш ҳам яхшиликдан нишонадир.

Албатта, айтиб ўтганингиздек эндиликда адабиётнинг теранлашаётгани, инсон рухиятига кириб бораётгани бор гап. Аммо мен айтмокчи бўлган саёзлашув олдида бу "теранлашиш" андак гариб бўлиб қолаётгандек. Сизнинг бунга адабий танкиднинг кўнгилдагидай таъсир кучига эга бўлмаётганини сабаб килиб кўрсатишингиз, адабий танкид соҳасини бир оз аяганингиздан дарак беради.

Менинг назаримда, сўнги йилларда жилд-жилд "Танланган" ва "Сайланган"

асарларнинг пайдо бўлишига аслида адабий танкиднинг оксаб колгани сабабчидек туюлади. Эндиликда истаган одам роман ёзиши, шеър ёзиши, китоб чикариши мумкин бўлиб колди. Хатто, бундай тасодифий китобларга катта-катта "Сўзбоши"лар ҳам илова килинмоқдаки, беихтиёр ўқиётганинг ростдан ҳам "асар" эканига ишонгинг келади. Минг афсуски, бухолатга бизнинг тайёр жавобларимиз бор: хаммасини вақт кўрсатади! Вақтнинг кўрсатишини кутиб ўтириш шартмикин? Ахир қачонгача адабий асарларни вақтга саралатамиз. Вақт асарларни саралагунча минглаб китобхоннинг бадиий диди нима бўлади?

Биринчи синфда ўқийдиган кизим бор. Яқинда деразадан ташқарига қараб: "Дада, ана, тентак қор ёгаяпти", деди. Мен унга даққи бердим: "Кизим, қорни тентакка ўхшатиб бўлмайдими". ".Бизнинг "Музыка" китобимизда шунақа шеър бор", деди. Ишониб-ишонмай китобни варақладим:

Дехқонларга тилак қор,

Пахтаойга керак қор.

Гоҳо мени қувалаб.

Уйга қамар тентак қор.

О-ла! Қайсидир бир кинода қаҳрамон айтади-қу: "Бу оламда нималар бўляпти ўзи?" Ақа, дарслиқда бундан баттарлари ҳам бор экан. Қолганини айтиб нима қилдик, шунисини "ҳазм" қилиб олайлик. Майли, бу тизмадаги дастлабки икки қаторни бир амаллаб тушунишга ҳаракат қиламиз, аммо одамни "қорнинг қувалаб кетиши"ни, "уйга қамаб қўйиши"ни энг ҳаёлпараст бола ҳам тасаввур қилолмаса керак. Лекин бу бола ўзи тасаввур қилолмайдиган "шеър"ни қўшиқ қилиб айтишга маҳқум! Эҳтимол, "алдагани бола яхши"дир, лекин бу болалар ўзимизники-қу! Бундай муносабат билан уларни маънавий майиб қилиб қўймаймизми? Ахир болалиқ қўшиқлари бир умр инсоннинг қўнглига муҳрланиб қолади. Гап ёқмаса, бугун ўқиб эртага ташлаб юбориладиган китоб ҳақида эмас, юз минглаб болаларнинг қўлидаги дарслиқ ҳақида кетяпти. Тагин китобга нима деб ёзиб қўйибди, дёнг: "Тўлдирилган 10-нашри"! Яхшиям буниси тўлдирилган(!) экан. "Тўлдирилмаган"лари қанақа бўлган, Худо билади.

Қозоқбой ақа, сиз адабий мақолаларингиздан бирида: "...муайян миллатнинг бадиий-эстетик тафакқури дарслиқлар ёрдамида шакллантирилади ва шунга мувофиқ бўлади", - деб ёзган эдингиз. Модомики, масала шу қадар жиддий экан, бу борадаги лоқайдликни қандай тушуниш мумкин? Бунга бугунги адабий савиянинг назоратсизлиги сабаб эмасми?

Қозоқбой Йўлдошев: Жуда назоратга ҳавасманд йигит экансиз-да, Алишербек! Тараққиёт юқсалгани сари муаммоларнинг қўпайиши бор гап ва шундай бўлиши ҳам керак. Одамнинг ақлий-маънавий савияси ўсгани. сари унинг талаблари қўпайиб бораверади. Биласизки, талабнинг қўпайиши муаммони урчитади. Бизнинг қишлоқда бир оксоқол қимга бўлса ҳам: "Ташвишинг қўп бўлсин!" - деб дуо қиларди. Ундан: "Ташвишинг қўпини нима қиламан?" - деб сўрасақ, бобо: "Ҳаёти яхши, соғлиги жойида одамнинг ташвиши қўп бўлади. Бахтсиз одамда ташвиш битта бўлади: қасал бўлса, факат тузалиш, оч бўлса, факат тўйиш, қамокда бўлса, факат озод бўлиш ташвишини чеқади. Ҳаёти яхши одамнинг ташвишида санок бўлмайдими", - дердилар. Шунга ўхшаб муаммонинг қўплиги муаммо эмас, уларнинг ечилмаётгани муаммо.

"Танланган асарлар" ва "Сайланмалар" қўпайиб кетишида мен унчалар қўрқулик жихат қўрмайман. Ёзувчи бўлмаган бирор одамнинг "Муқаммал бадиий асарлари" чиқиб қолишидан қўрқса бўлади. Бу муаммога қерагидан ортиқ эътибор қаратиш қишини асл

масаладан, яъни бадий асар мохиятини англатиш заруриятидан чалгитади. Ойдинларнинг иши миллат ахлини танлаб китоб босишга эмас, балки танлаб китоб ўқишга йўналтиришдан иборат.

Ёшларда бадий дид зўрлик ёки коровуллик билан эмас, табиий равишда шакллантирилиши керак. Адабий синчилар жанговаррок бўлиб, савияси паст асарларни "уриб" туришса, улар камрок яратилган бўларди деган фикр жуда жўн карашдир. Ижод эркинлиги истагандай ёзиш ва чикариш эркинлиги хамдир. Айни вақтда хар бир ўқирманда танлаб ўқиш хурлиги борлиги хам эсда туриши керак.

Сизнинг миллат ёшлари бадий дидини карор топтириши керак бўлган дарсликларнинг савияси тўгрисидаги куйинишингизда, минг афсуски, хакикат керагидан кўпрок. Сиз келтирган мисол жудаям кўр-кинчиси эмас. Исталган синфдаги кўпчилик ўқув фанларидан тайёрланган дарсликлар бундан кўра ан-ча аянчли мисолларни келтириш имконини беради. Хакикат шундаки, миллат ахлининг бадий савияси дарсликлар савиясида бўлади. Чунки миллатнинг интеллектуал-маънавий киёфаси шу дарсликлар воситасида шакллантирилади. Бинобарин, дарсликлар нимага хизмат килиши кераклигини биладиган одамлар томонидан яратилиши лозим. Маълумки, адабиёт - ўқув фани, ёзувчи-шоир тайёрлаш учун ўқи-тилмайди. Менимча, расм ва мусика каби сабоклар хам ёшларда рассомлик ёхуд кўшикчилик кобилиятини хосил килиш учун эмас, балки уларда расм санъати ва мусикани тушунишга хизмат киладиган дидни шакллантиришга йўналтирилиши зарур.

Дарсликлар тендер деб аталмиш усул асосида танланадиган бўлгач, умрида бировга бирор соат сабок бермаган одамлар хам дарслик ёзадиган бўлиб кетишди. Олдинлари ўқувлик ёзиш методист олимларнинг иши бўларди, эндиликда ишбилармонларнинг "бизнеси"га айланди. Бундайлар дарслик ёзишни койил килишмаса хам товарни такдим этиш махоратини яхши эгаллаган бўлишади. Натижада, уларнинг дарслиги тендерда ютиб чикади. Танловга бир нарса деб бўладими?

Энг ёмони, ўқитувчилар тобора дарсликларнинг яхши-ёмонини фаркламайдиган, уларнинг савиясига кизикмайдиган бўлиб қолишяпти. Улар нимани, кандай ўқитишни ўйлашдан кўра, адоги йўк когозлар окими ичида чўкиб кетмаслик тўгрисида кўпрок кайгурадиган холатга келишди.

Академлицейлар ва коллежларнинг айрим боскичлари учун шу вақтга кадар "Адабиёт" дарслиги яратилмаганини кандай изохлаш мумкин? Лекин адабиёт сабоклари ўтиляпти. XXI асрда, таълим учун триллионлаб маблаг сарфланаётган юртда адабиётсиз адабиёт ўқитилаётир.

Ахвол шу даражага етганки, адабиёт хафтасига уч соатдан ўқитиладиган тўккизинчи синф "Адабиёт" дарслигининг хажми адабиёт предмети хафтасига икки соат ўқитиладиган саккизинчи, еттинчи, олтинчи, боринги, хатго, бешинчи синф дарслигидан хам кичик Бутун жамият маънавият учун курашиш хаёт-мамот масаласи эканини тан олиб турган бир паллада битирувчи синф ўқувчилари адабиётдан махрум этилаётир. Тегишли мутахассислардан нега шундайлиги сўралса, ўрта мактаб дарсликларининг огирлиги нормадан ортик бўлмаслиги керак деб жавоб беришади. Лекин тўккизинчи синфдаги ўспиринларга бешинчи синф ўсмирларидан камрок юк кўтариш белгиланган бундай мантиксиз нормани бартараф киладиган бирор одам йўк.

Бундан ташкари, умумтаълим мактабларининг адабиёт дастурларига истисносиз хар йили ўзгариш киритилади. "Адабиёт" дарслиги журнал маколаси, мактаб тажриба майдони, ўқувчилар синалувчи объектлар эмаслигини таълим тизими мутасаддилари

тушунгилари келмаётганга ўхшайди. Кечирасиз, адабий кечим ва адабий синчилик хакида гапираётиб, ўкитиш ташвишларига ўтиб кетдик. Начора, бу жуда мухим муаммо-да!

Алишер Назар: Муаммо, таъбир жоиз бўлса хумда турган мусалласга ўхшайди. Мусаллас канча кўп вақт турса унинг таъсир кучи шунча ортади. У шунчалик ортадики, бир кун келиб хумни ёради. Бундан чиқадики, ҳар бир муаммо вақтида англаниши ва ўз вақтида ҳал этиш мақсадга мувофиқдир.

Козокбой ака, "...миллат ахлини... танлаб китоб ўқишга йўналтириш..." тадрижий таълим-тарбия махсулидир. Савиясиз ижод намуналари билан "озикланиб" улгайган болани танлаб китоб ўқишга йўналтириб бўлмайди. Шундай экан, кечирасизу, барибир яна ўша гапга келамиз: бу масалада том маънода адабиётшуносларимизнинг фидойилигига мухтожмиз.

Яқинда Кахрамон шоирларимиздан бири айтиб қолди: Абдулла Каххор вафот этишидан сал аввалроқ ўзига яқин ҳамкасбларидан бирини чақириб: "Менга қара, менинг бу дунёда дўстим ҳам йўқ, душманам ҳам йўқ. Нима қилган бўлсам, адабиёт учун қилганман", дебди. Ҳа, ҳар бир соҳа, жумладан, адабиёт ҳам ўзининг фидойилари билан барҳаёт. Адабиётдаги фидойилик ХОЛИС эътирофдир.

Мен юқорида тасодифий китоблар ва уларга ёзилаётган катта-катта "Сўзбоши"лар ҳақида айтаётганимда, мана шу холис эътирофнинг йўқлигини назарда тутган эдим. Бу иддаога қўплаб мисоллар келтиришимиз мумкин. Хатто, сизнинг ижодингиздан ҳам. Сўнгги йилларда "Сўзбоши" ёзиб берган ўнлаб китоб-ларингизнинг биридаги мана бу сатрларга ва унинг шарҳига диққат қиламиз:

Қирк бешга жимгина, ёлғиз, бенаво,
Хотиржам қиряпман, лоқайд, бепарво
Қирган қаби худди қабрга...

"Қабрга қирадиган жасадгина ёлғиз, бенаво, ло-қайд, бепарво бўлади. Қирк бешга қираётган одамнинг шундай хусусиятларга эгаллиги улкан умр фожиасидан далолатдирки, уни тасаввур қилиш ва бу ҳақда бирор тўхтамга қелиш ўқирман шахснинг қанчалик қаландлигига боғлиқ".

Айнан шу мисралар таъсирида яна шундай теран мулоҳазаларни баён қилгансизки, рост, шахсан мен шеърдан эмас, сизнинг таҳ-лилингиздан қўпроқ таъсирландим. Айтганингиздек, эҳтимол бу сатрларни тушуниш ҳар қимнинг "қаланд"лигига боғлиқдир. Лекин бу мисралар мени ҳаяжонга эмас, ташвишга солди. Неғалигини айтмайми?

Авалло, мени мутаассибликда айбламассиз деган умид билан айтмоқчиман: инсон зоти борки, қабрга хотиржам, бепарво ва лоқайд бўлиб қирмайди. Қабр-инсон учун энг қўп ташвишланадиган, энг қўп диққат бўладиган бир манзил! Бу манзилда ҳеч бир зот бепарво, лоқайд бўлолмайди. Биз бунга сидқидилдан ишонамиз ва шунинг учун ҳам мусулмонмиз. Менимча, бу сингари мисраларни фақат ҳиссиётга таянган ҳолда шарҳлаш унчалик тўғри эмас. Қўшимча маънолар ахтариш эса зўрма-зўрақилликка ўхшаб қўринади. Чунки бу мисраларга "объект" бўлаётган қабр масаласида ҳақиқат битта! У ҳеч қачон иккита бўлмайди. Бу ўринда сиз шарҳингизда айтмоқчи бўлган "Рухий манзара..." ҳаққоний эмас.

Козокбой ака, адабиёт борасида сиз билан бахслашмоққа журъат қилолмаймиз ва бунга хатто маънавий ҳақимиз ҳам йўқ. Аммо бир истихолом бор: "қалон китобга Козокбой

Йўлдошев сўзбоши ёзган экан" дейилса, адабий жамоатчилик дархол хушёр тортади. Чунки адабиёт майдонида сизнинг эътирофингизнинг ўз киммати бор. Аксарият ижодкорлар сизнинг эътиборингизга тушишни исташади. Адабиёт ва адабиётшунослик борасидаги фикрларингиз ҳам бошқалардан фарк қилишни биламиз. Аммо сўнгги пайтларда бадиий асарлар ва уларнинг ижодкорлари хақида фикр билдирганда, биров муболагага ва юзхотирликка берилаётгандексиз...

Козокбой Йўлдошев: Менда гурунгимизнинг шу вақтигача бўлган қисми мана шу гапларни айтишингизга тайёргарлик, менинг этимни "ўлдириб", эътирозларингизни билдиришга ҳозирликдай бўлиб туюлаётир ва ўз соддалигимдан нечанчи бор хижолат тортаётирман. Балки, адашаётгандирман, аммо менга бизнинг ўзбек ёппасига бир-бировини эшитишни истамайдиган улус бўлиб туюлаверади. Ўрисда: "Ҳеч қачон ҳеч қачон дема", - деганга ўхшаш нақл бор. Биз ҳамма нарсани дархол ё у ёқлик, ё бу ёқлик қилиб ташлагимиз келаверади. Мана, сиз ҳам ҳадеб: "Ҳар бир масаланинг ҳақиқати битта бўлади", - деяпсиз. Нега энди битта бўларкан? Ўша масаладаги сиз топган битта ҳақиқат сизнинг ҳақиқатингиз. Лекин мен нега унга риоя қилишим керак? Мен бошқача ҳақиқатни топган бўлсам-у, у бировларга маъқул келмагани учун ўзгартирайинми? Ҳақиқат битта бўлади дегани, бутун миллатга битта бош етарли деганга ўхшаш гап. Ҳақиқатнинг битталигини фақат Яратганнинг битталигига нисбатангина ишлатиш ўринли. Бошқа ҳар қандай шароитда ўйлайдиган одам нечта бўлса, ҳақиқат ҳам ўшанча бўлади.

Сиз мен учун хижолат бўлган шеърини сатрлардан мен топган фазилатлар сизга ўтиришмаган бўл-са, қарашларимдан воз кечайми ёки сизга таъсир қилишга уриниб кўрайми? Сизда Козокбой домла айтган бу гапларни "Сўзбоши" ёздирган шоирнинг ўзи ўргатган ёхуд уни мажбур қилган деган шубҳа борми? Шоир ёзганида мен айтганларни ўйлаганмикан ўзи? Бунга қафолат беролмайман. Лекин бир ўқирман сифатида шу сатрларда мен шу руҳият мавжларини туйдим ва туйганимни туйганимдай ёздим.

Сиз: "...инсон зоти борки, қабрга хотиржам, бепарво ва лоқайд бўлиб қирмайди", - деб жуда тўғри айтасиз. Лекин сиз тирик одам хақида гапиряётирсиз. Жасадга эса, жойида ётгани-ку тузук, лекин қаякка олиб кетилаётганининг фарқи йўқ. Руҳидан айро тушган жасад буни ўйлай олмайди. Шоира айнан ўлмай туриб, жасадга айланган, ёлғиз, бенаво, лоқайд ҳолича умр манзилнинг қирқ бешига етиб келган аёлнинг оғир бир руҳий ҳолатини манзаралаштирган.

Менинг адабиётдаги ўрним тўғрисидаги илик гапларингизга қуллук қилган ҳолда сўзбошиларимнинг бирортаси учун хижолатлик эмаслигимни айтаман. Сиз айтганларга ўхшаш эътирозларни, синчи қасбдошларим-ку майли, ҳатто, сўзбоши олган баъзи ижодкорлар ҳам айтишади. Лекин эътирозларини ўзгалар хақида ёзилганларига қаратади, ўзларига эмас. Бизнинг адабиётимиз бошидаги улкан фожианинг илдизи айнан шу ерда, деб ўйлайман. Яъни бизнинг бировни тушунишни билмаганимиз бир сари, аммо тушунишни ҳам истамаганимиз, тушунтиришларини ёқтирмаганимиз дахшат.

Тушунмаганимиз учун бир-биримизни билмаймиз, билмасдан туриб, тан олмаймиз, инкор қиламиз. Кейин: "Нега ўзбек адабиётини дунё танимади? - дея чин дилдан ўқсиниб ҳам қўямиз. Биз ўзимизни ўзимиз туймасак, тушунмасак, тушунтирмасак, танимасак, қим бизни танийди? Қандай қилиб ва нега таниши керак? Мисол учун, бизда Ўқтамой деган шоирани қўпчилик билмайди. Билганларнинг бир қисми тан олгиси келмайди. Холбуки, кейинги тўрт-беш йилда Хиндистонда шу шоира қизнинг инглиз, панжоб ва хинд тилларида учта қитоби қўп нусхада чиқди. Ҳатто, адабиёт масалалари

билан шугулланадиган Хиндистон Сахитя академияси Ўктамойнинг англиз тилида чиккан китобининг юзочди (такдимот) маросимини ўтказиб, ўз хисобларидан шоирани таклиф хам килишди. Хозир шу шоира интернетга киритилган олтмиш уч минг дунё шоирлари орасида 50- ўринда турибди. Кўринадикки, бизда бир-бирини тушуниш ва тан олиш деган муаммо хам бор...

Ўйлайсизки, мен калам чархлаб, енг шимариб ким янги китоб чиқарар экан-у унга қачон сўзбоши ёки такриз ёзиб берар эканман деб пойлаб турибман. Мен бир нарсани биламан: ҳар қандай одам тушунилгиси келади. Айниқса, ижодкор. Уни ижод қилишга ундаган нарса хам айнан бошқалар томонидан тушунилиш истаги эмасми?! Синчининг, умуман, адабиёт танувчиликнинг вазифаси ўқирманга ёзарман битигининг диққатга лойик жойларини кўрсатиб, нимадан, нима учун, қандай таъсирланишга йўналтириш деб ўйлайман. Ҳамма гап бадий асардан нима кидиришда, ундаги бор гўзаллик ва эзгуликни кўра ва кўрсата билишда. Мен ҳеч қачон, ҳеч бир ижодкорнинг ҳеч қайси асар тўғрисида ўзимча, кўкка қараб фикр айтмадим. Ҳамиша матнга, фақат матнга таяндим ва ундан келиб чиқдим.

Ўйламанг, Йўлдошев домла ҳар қандай китобга сўзбоши ёки такриз ёза олади деб. Кўп бўлмасаям, ҳеч нарса ёзолмаган ҳолатларим бўлган. Лекин Қаххор домла айтмоқчидек, тухумдан тук кидириб, ёзувчининг бошига чертиб мақола ёзолмайман. Қандай асар ҳақида ёзган бўлсам, уни яхши кўриб қолгач, ёзишга арзийдиган жихатларини топгачгина, калам сурганман.

Адабиётга фидойилик унинг дарвозасида таёқ кўтариб сокчилик қилиш эмас, деб ўйлайман. Адабиёт сиёсатнинг югурдагига айланган, ўқирманлар савияси бошқарувга муҳтож даврларда сокчига эhtiёж бўлган. Шунда хам юқоридаги бошқарувчилар учун. Энди бадий асар ва унинг ижодкорини тушуниш ва тушунтириш, асарни жозибали қилган жихатларга ўқирман диққатини қаратиш даври келди. Мен фидойиликни шу жабҳада кўраман. Ҳали дунё тажрибасида талантсиз адибни танқид қилиб, талантли қилолган синчи ё ёзувчи бўлган эмас. Фидойилар кўп бўлган замонларда хам талантсизлар улардан қамроқ бўлмаган. Кейин адабиёт синчи ёки адабиёт танувчининг маҳрига тушган мулк эмас, у гўзаллик чечакзори. Сайр қилгиси келган кишики бор, унга қиргиси келади ва бунга ҳақдор.

Алишер Назар: Қозоқбой ака, сиз бир оз қизишган мана шу нуқтада мулоқримизни хотималасак. Лекин айтиб кўяй: сизнинг сўнги мулоҳазаларингизга унчалик қўшилолмайман. Сиз "...негадир ўзбек ёппасига бир-бирини эштишни истамайдиган улус бўлиб туюлаверади" деб жуда тўғри айтасиз. Мана сизни олайлик, баъзи бир шарҳларингизни озгина ноўринроқ, эмасмикин деб фикр билдирган эдик, дарров айблашга ўтиб кетдингиз. Чунки сиз хам эштишни истамайдиган шу улуснинг типик вақилсиз-да!

Қозоқбой Йўлдошев: Типик-ку эмасман, аммо шу улуснинг вақили эканим чин. Бинобарин, унинг фазилату иллатлари менга хам бегона эмасдир. Лекин қизишмадим, балки фикримни қизгинроқ исботламоқчи бўлдим. Лекин мен ўзгаларда ўзгачароқ фикр бўлишига асло қарши эмасман ва бошқачароқ фикрлашни айб санамайман.

Алишер Назар: Тўғри, айтганингиздек ҳар бир инсоннинг ўз ҳақиқати бор. Аммо бу ҳаётда инсоннинг ақл-зақовати билан ўлчанмайдиган ҳақиқатлар хам бор-да. Инсоннинг шахсий дунёқараши даҳл қилолмайдиган масалалар мавжуд. Қабр ана шундай масалалардан биридир. Бу масала ақида илмига ҳос бўлиб, аввало, шунга ўхшаган сўзларни ёки ўхшатишларни қелтираётган ижодкор бу мухташам илмдан озгина

хабардор бўлиши талаб этилади.

Козокбой Йўлдошев: Инсоннинг акл-заковати билан ўлчанмайдиган хакикатларга амал килинмагани учун инсонларни айб-лаш канчалик аклдан бўлади? Шоир бечора кабрни эмас, ўз кўнглининг ўлгани борасида ёзгирган.

Алишер Назар: Шоир дўстларимиздан бири матбуотда эълон қилган шеърларидан бирида махбубасининг хаётида ўзини "парвардигорман" дебди. Яна бири махбубасини Расулни севгандек севишини иддао қилибди. Тўғри, бир караганда ошиқ шоирларни тушунса бўладигандек, бироқ ҳар қандай муболагада мантиқ, ўхшатишда асос бўлиши керак. Афсуски сўнги пайтларда айрим ижодкорларимизнинг ижод намуналарида илохий атамаларни қўллаш урф бўлиб қолди. Бу ҳол масъулиятсизликдан бошқа нарса эмас.

Сиз айтасизки, инсон зоти кабрга хотиржам қиролмаслиги тўғри, лекин "...сиз тирик одам хақида гапираётирсиз. Жасадга эса, жойида ётгани-ку тузук, лекин қаёкка олиб кетилаётганининг фарқи йўқ. ...Шоир эса айнан ўлмай туриб ўликка айланган, ...лоқайд ...рухий ҳолатини манзаралаштирган". Аввало, тирик билан ўлик учун бошқа-бошқа кабр бўлмайди. Ҳар икки ҳолатда ҳам кўз олдимизда бир хил манзара ҳосил бўлади. Айнан шу бир хилликдан эса икки хил ҳулоса чиқариб бўлмайди. Қолаверса, ўлик тан учун қаёкка олиб кетилаётганининг жуда фарқи бор-да! Агар бу ҳақда гаплашсак, ўзимиз ҳам муқаммал билмаган соҳаларга ўтиб кетамиз.

Козокбой Йўлдошев: Тўғри айтасиз, ўзимиз билмаган соҳаларга ўтиб кетмаганимиз маъқул. Алишербек, гап баҳсда ютиб чиқишда эмас, балки халққа фойдаси тегадиган фикрга келишда. Шунинг учун ҳам менинг айтганларимдан ўлик ва тирикка бошқа-бошқа кабр бўлади деган маъно келиб чиққан бўлса, демак, мен фикрларимни тушунтириб беролмабман.

Алишер Назар: Дархақиқат, адабиётнинг миллат қалби ва руҳияти билан боғлиқлиги хусусида, жамият хаётида адабиётнинг ўрни нечоғлиқ эканлиги хақида ҳамма замонларда баҳслар, тортишувлар бўлган. Бундан бир неча йиллар муқаддам марҳум адибимиз Шуқур Холмирзаев "Адабиёт ўладими?" деган савол билан матбуот орқали сўз аҳлига мурожаат қилганини яхши биламиз. Аммо адабиётнинг умри узун бўлишини, янаям тўғрироғи, бу умрнинг мангуликка дахлдор бўлишини истаган, хаётини шу мақсадга сафарбар этган инсонлар хоқи туробга айланди ҳамки, адабиёт яшашда давом этаётир ва яшаяжак. Аммо мана шу жараёнда адабий тан-қидчиликнинг ҳам ўз вазифаси борлигини унутмаслик керак. Бу вазифа эса китобхонга чинакам адабий асарларни саралаб беришда кўзга ташланади.